Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Demografske i etničke promjene u BiH

Cvitković, Ivan

2017

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

https://bastina.anubih.ba/items/91049e4c-8321-4750-a2e9-ab1acb63d685

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

https://bastina.anubih.ba/

DOI: 10.5644/PI2017.172.02

NACIONALNA I KONFENSIONALNA SLIKA BOSNE I HERCEGOVINE[1]

Ivan Cvitković

Apstrakt

Popis stanovništva. Identitet. Bosna i Hercegovina po nacionalnoj pripadnosti njenog stanovništva. Odnos nacionalna pripadnost – religioznost. Bošnjaci u zrcalu popisa stanovništva. Hrvati u zrcalu popisa stanovništva. Srbi u zrcalu popisa stanovništva. Smanjenje broja stanovništva u odnosu na 1991. godinu. Bosna i Hercegovina po konfesionalnoj pripadnosti njenog stanovništva. Religijska samoidentifikacija. Muslimani i njihova rasprostranjenost po općinama. Pravoslavni i njihova rasprostranjenost po općinama. Katolici i njihova rasprostranjenost po općinama. Ateisti i agnostici. Zaključno razmatranje.

Ključne riječi: Identitet, samoidentifikacija, Bošnjaci, Hrvati, Srbi, konfesija, muslimani, pravoslavni, katolici, ateisti, agnostici

Uvod

Popis stanovništva nam pruža dosta podataka za rasprave o populacionoj, jezičnoj, nacionalnoj, religijskoj, socijalnoj, obrazovnoj „karti“ naroda. S obzirom na višestrukost nacionalnih i konfesionalnih identiteta u Bosni i Hercegovini, podaci o tome su uvijek privlačili interes sociologa, politologa, demografa, a dakako i političkih stranaka i njihovih vodstava. Često se, pred popis stanovništva, ili nakon njega, otvaraju razna politička pitanja. Najčešće ona koja se odnose na nacionalnu i konfesionalnu pripadnost. Bosna i Hercegovina je uvijek bila migraciono područje, te su se podaci popisa očekivali s nestrpljenjem. Migracije su dovodile do promjena u nacionalnoj i konfesionalnoj strukturi stanovništva.

U Bosni i Hercegovini se od 1991., pa sve do 2013. godine, nije vršio popis stanovništva zbog nemogućnosti dogovora između vodećih političkih stranaka triju narodâ. Tek pod pritiskom domaće javnosti, a još više međunarodne zajednice, popis je obavljen 2013. godine. I u eri kompjuterizacije tre-

[1] Tekst, koji je neznatno dopunjen, objavljen je u časopisu: *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*: Vol. 36: Iss. 5, Article 3., page 7–37

balo je čekati tri godine da se rezultati tog popisa objave u ljeto 2016. godine, uz negodovanje vodstva Republike Srpske.

Za one manje upućene u stanje u Bosni i Hercegovini napomenimo da je to država koju čine dva entiteta: Republika Srpska i Federacija Bosne i Hercegovine. U njoj se povijesno društveno-političko rascjepljenje odvijalo na osnovi konfesionalne, a kasnije i nacionalne pripadnosti.

Je li čovjekov nacionalni (u ovom slučaju bošnjački/hrvatski/srpski) identitet njegov primarni identitet? Ili je to samo jedan (ni u kom slučaju primarni) od njegovih višestrukih identiteta? Izgleda da je nacionalni identitet dio psihološkog profila Bošnjaka, Hrvata i Srba u Bosni i Hercegovini. Osobito onih koji smatraju da se bošnjaštvo/hrvatstvo/srpstvo može čuti, opipati, omirisati, da je to nešto čulno. Drugi, opet, misle da moraš biti musliman/katolik/pravoslavni, još više – praktični musliman/katolik/pravoslavni i član „vodeće nacionalne" stranke da bi bio Bošnjak, Hrvat, Srbin. Međutim, i bošnjaštvo i hrvatstvo i srpstvo može se doživljavati i živjeti na različite načine. To pojedinci, sudionici političkih događanja s kraja XX. i početka XXI. stoljeća, dugo nisu mogli shvatiti niti prihvatiti (pitanje je koliko i danas to shvaćaju i prihvaćaju).

Raspad SFRJ i stvaranje novih samostalnih država, dovelo je do toga da ni Srbi ni Hrvati ni Bošnjaci više ne žive u jednoj državi, što se odrazilo na migraciona kretanja od 1990-ih do danas. Posebno se to odnosi na Hrvate kao najmalobrojniji narod u Bosni i Hercegovini (u Republici Srpskoj ih gotovo i nema, u Federaciji Bošnjaci čine apsolutnu većinu). I da su idealni uvjeti za političku i nacionalnu ravnopravnost Hrvata u Bosni i Hercegovini, to ne bi moglo zaustaviti val migracija prema Hrvatskoj kao državi s dominantno hrvatskim stanovništvom i odskora članicom Europske unije. Migracije Hrvata iz Bosne i Hercegovine prema Hrvatskoj, Srba prema Srbiji, a Bošnjaka prema Bosni i Hercegovini odvijale su se i u bivšoj Jugoslaviji (istina, znatno manjeg intenziteta), kad je to bila zajednička država. Kad je riječ o Hrvatima, osamostaljenje Hrvatske, rat u Bosni i Hercegovini, prijem Hrvatske u Europsku uniju su tri važna događaja koji su posredno utjecali na „iseljavanje" Hrvata.

Posebno su po demografsko stanje u Bosni i Hercegovini tragične posljedice ostavila ratna događanja, tzv. „ratne migracije". One su pokazale da je sudbina naroda povezana sa sudbinom „nacionalne vojske". Etnos je dijelio sudbinu poražene vojske s kojom se povlačio s teritorija na kojima je stoljećima živio (povlačenja Hrvata s HVO-om u proteklom ratu iz Posavine, a potom i iz dijelova središnje Bosne; Srba s vojskom Republike Srpske iz dijelova Sarajeva, Mostara; Bošnjaka s Armijom BiH iz Foče i dijelova istočne

Bosne). Svi su bježali u gradove svoje „matice“ (Muslimani[2] u gradove u kojima su Muslimani činili većinu, Srbi u gradove u kojima su Srbi bili većina, Hrvati u gradove s većinskim hrvatskim stanovništvom). Izvan Bosne i Hercegovine Srbi su išli u Srbiju, a Muslimani i Hrvati u Hrvatsku. Još jednom se potvrdilo da „ratna vika nije istjerala miševe iz rupa, već ljude iz domova“ (Sbutega 2006: 139). Posebno su ratovi dvadesetog stoljeća (I. i II. svjetski rat, te rat 1991.–1995.) doveli do promjena i procentualnog smanjenja broja Hrvata i katolika u Bosni i Hercegovini.

Bosna i Hercegovina po nacionalnoj pripadnosti njenog stanovništva

Bosna i Hercegovina je 2013. godine imala 3,531.159 stanovnika (Republika Srpska 1,228.423 i Federacija 2,219.220). Većinu (96,32 %[3]) činili su pripadnici tri naroda: Bošnjaci (po religijskoj pripadnosti muslimani) 1,769.592 ili 50,11 %; Srbi (po religijskoj pripadnosti pravoslavni) 1,086.733 ili 30,77 %, te Hrvati (po religijskoj pripadnosti katolici) 544.780 ili 15,42 %. Srbi su uglavnom koncentrirani u Republici Srpskoj (1,001.299 ili 81,51 %; Bošnjaci 171.839 ili 13,98 %; Hrvati 29.645 ili 2,41 %). U Federaciji većinu čine Bošnjaci (1,562.372 ili 70,40 %; Hrvati 497.883 ili 22,44 %; Srbi 56.550 ili 2,55 %).

Mnogi autori kad govore o tzv. „svjetskim religijama“ misle na religije koje nisu bitne za etničke/nacionalne identitete (nisu „nacionalne“ religije). Koliko je to ispravno? Ne može se poreći da su katoličanstvo, pravoslavlje, islam, budizam… itekako utjecali na nastanak i razvoj određenih etničkih/nacionalnih identiteta (npr. kod Poljaka, Rusa, Srba, Hrvata, Bošnjaka, Tibetanaca…). U nekim zemljama i „granice“ nacija podudarne su s granicama religija (šintoizam u Japanu, sikizam u Indiji; katoličanstvo, pravoslavlje i islam u Bosni i Hercegovini…). I popis 2013. godine pokazao je izrazitu podudarnost nacionalnog i konfesionalnog identiteta stanovništva Bosne i Hercegovine. Podudarnost nacionalnog i konfesionalnog kod Bošnjaka i Srba je, možemo reći, stopostotna. Kod Bošnjaka je za 0,6 % veća konfesionalna od nacionalne samoidentifikacije. Rezultat je to toga da su se i Albanci i neki stranci koji su dobili državljanstvo Bosne i Hercegovine izjasnili kao muslimani. Kod Srba, razlika između nacionalne i konfesionalne identifikacije je

[2] Naziv za bošnjački narod do rujna 1993. godine.

[3] Navedeni podatak pokazuje kako mogu biti nestručno izvedena i problematična prethodna istraživanja. Probni popis stanovništva u Bosni i Hercegovini izvršen 2012. godine pokazao je da se 35 % stanovnika izjasnilo kao „Bosanci“ ili „Hercegovci“ (uglavnom mlađe osobe, podjednako iz sva tri naroda). Što se s njima desilo godinu dana kasnije, u popisu 2013. godine?

0,02 %. Ono što ovaj put iznenađuje jeste da je broj katolika u odnosu na broj Hrvata manji za 0,71 % (unatoč tomu što su se kao katolici pisali i pripadnici slovenačke, slovačke, talijanske, poljske, češke manjine).

Evo do kakvih se zapažanja došlo prateći odnos *nacionalna pripadnost – religioznost* u istraživanju „Religijski i nacionalni odnosi na selu", koje je obavio Institut za međunacionalne odnose 1987. godine. Oni koji su se samoodredili sa „vjernik sam" najviše je bilo među Hrvatima (55,78 %), potom Muslimanima – ondašnji naziv za današnje Bošnjake – (37,32 %), te Srbima (18,60 %). Srbi su imali najnižu religijsku samoidentifikaciju, dosta nizak stupanj crkvene religioznosti; najviše su sumnjali u spremnost onih koji vjeruju da grade društvo; najskloniji su bili administrativnom odnosu prema religiji; imali su najsnažniju identifikaciju između religijske i nacionalne pripadnosti. Hrvati su imali najsnažniju religijsku samoidentifikaciju; najizraženiju crkvenu religioznost; najmanje su bili za administrativan odnos prema religiji; optimistični su bili u pitanju budućnosti religije; pozitivno su ocjenjivali utjecaj religije na nastanak i razvoj nacije. Muslimanu su, poslije Hrvata, imali najsnažniju religijsku samoidentifikaciju i „vezanost" za religijsku zajednicu; najviše su uzimali vjeru kao bitnu vrijednost prilikom izbora prijatelja.

Bošnjaci u zrcalu popisa stanovništva. U trideset i četiri općine došlo je do *porasta broja Bošnjaka* u odnosu na 1991. godinu: Novi Grad Sarajevo (+ 62.182), Ilidža (+ 28.783), Tuzla (+ 18.105), Novo Sarajevo (+ 14.286), Zenica (+ 12.629), Vogošća (+ 11.852), Sanski Most (+10.208), Živinice (+9.072), Ilijaš (+7.606), Hadžići (+ 6.728), Tešanj (+5.520), Srebrenik (+5423), Bugojno (+4.453), Travnik (+ 3.835), Gradačac (+ 3.274), Brčko. (+ 3.236), Mostar (+ 2.896), Bihać (+ 2.813), Visoko (+ 2.324), Banovići (+ 2.212), Centar Sarajevo (+ 1.941), Kakanj (+ 1.813), Cazin (+ 1.770), Gračanica (+ 1.258), Žepče (+ 907), Lukavac (+ 481), D. Vakuf (+ 476), Novi Travnik (+ 442), Kladanj (+ 376), Maglaj (+ 241), Orašje (+ 122), Busovača (+ 110), Breza (+ 75), Jablanica (+ 36). Sve općine su na području Federacije, plus Distrikt Brčko. Ni jedna se ne nalazi na području Republike Srpske. U dvije općine u kojima je povećan broj Bošnjaka Hrvati su i 1991. i 2013. god. činili apsolutnu (Orašje) ili relativnu većinu (Busovača). Jedina općina u kojoj nije došlo ni do povećanja ni do smanjenja broja Bošnjaka je Odžak (+/– 0).

U šezdeset i četiri općine je došlo do *smanjenja broja Bošnjaka* u odnosu na 1991. godinu: Zvornik (– 28.247)[4], Doboj (– 25.842)[5], Banja Luka (–

[4] Općini Sapna koja se odvojila od Zvornika pripalo je 10.912 Bošnjaka.

[5] Općinama koje su se odvojile od Doboja pripada 14.221 Bošnjak: Doboj Istok 9.830, Doboj Jug 4.017 i Usora 374.

20.907 ili 73,21 % predratnog bošnjačkog stanovništva), Prijedor (– 20.317 ili 41,17 % predratnog bošnjačkog stanovništva), Bosanska Krupa (– 19.526)[6], Foča RS (– 19.520 ili 93,89 % predratnog bošnjačkog stanovništva)[7], Bijeljina (– 17.139 ili 56,69 % predratnog bošnjačkog stanovništva), Vlasenica (– 14.964)[8], Srebrenica (– 14.163 ili 51,37 % predratnog bošnjačkog stanovništva), Bratunac (– 13.732 ili 63,77 % predratnog bošnjačkog stanovništva), Višegrad (– 12.428; 92,21 % predratnog stanovništva općine u kojoj su 1991. bili većina), Rogatica (– 12.092; 91,54 % predratnog stanovništva općine u kojoj su 1991. bili većina), Lopare (– 10.619)[9], Gradiška (– 8.271), Ugljevik (– 8.056)[10], Novi Grad (– 7.601), Modriča (– 7.274), Kotor-Varoš (– 5.856), Teslić (– 5.618), Derventa (– 5.191), Trebinje (– 4.576), Koz. Dubica (– 4.272), Pale RS (– 4.178)[11], Prnjavor (– 4.164), Trnovo RS (– 3.953)[12], Sokolac (– 3.822), Prozor (– 3.700), Kupres (– 3.547) Gacko (– 3.489), Čajniče (– 3.140), Čapljina (– 3.131), Mrkonjić-Grad (– 2.897), Nevesinje (– 2.780), Stolac (– 2.557), Brod (– 2.579), Jajce (– 2.542), Rudo (– 2.453), Šipovo (– 2.337), Han-Pijesak (– 2.112), Kiseljak (– 1.940), Bileća (– 1.921; 98,66 % stanovnika iz 1991), Livno (– 1.746), Kalinovik (– 1.659; 96,68 % stanovnika iz 1991.) Ključ (– 1.566, iako su, zbog izdvajanja općine Ribnik, Bošnjaci postali većinsko stanovništvo u Ključu), Vareš (– 1.267)[13], Glamoč (– 1.006), Vitez (– 1.001), Čelinac (– 993), Šamac (– 968), Ljubuški (– 885), Tomislavgrad (– 681), Kneževo (– 642), Srbac (– 523), Kreševo (– 517), Ljubinje (– 320) Laktaši (– 298), Šekovići (– 219), Neum (– 127), Bos. Petrovac (– 109), Čitluk (– 82), Drvar (– 22), Bos. Grahovo (– 6), Široki Brijeg (– 3), Posušje (– 2), Grude (– 1).

Pored navedenog, smanjio se broj Bošnjaka i u nekim općinama (8) u kojima su 1991. i 2013. činili većinsko stanovništvo: Velika Kladuša (– 15.744), Stari Grad Sarajevo (– 6.616), Goražde (– 6.604), Gornji Vakuf (– 2.059), Zavidovići (– 1.463), Konjic (– 1.329), Kalesija (– 910), Fojnica (– 432).

---

[6] Do ovolikog smanjenja Bošnjaka došlo je i zbog izdvajanja od Bos. Krupe nove općine Bužim u kojoj živi 19.207 Bošnjaka.

[7] Dio predratnog bošnjačkog stanovništva (1.762) naseljava novoosnovanu općinu Foča u Federaciji u kojoj su Bošnjaci većinsko stanovništvo (91,15 %).

[8] Od tog broja, novoosnovanoj općini Milići pripada 4.199 Bošnjaka.

[9] Dio predratnog bošnjačkog stanovništva (9.395) naseljava novoosnovanu općinu Čelić u kojoj Bošnjaci čine većinu od 89,46 %.

[10] Do smanjenja broja Bošnjaka došlo je i zbog izdvajanja iz Ugljevika nove općine Teočak u kojoj živi 7.399 Bošnjaka (99,64 % stanovništva te općine).

[11] Dio predratnog bošnjačkog stanovništva (859) naseljava novoosnovanu općinu Pale u Federaciji u kojoj su Bošnjaci većinsko stanovništvo (95 %).

[12] Od toga, 1.376 Bošnjaka živi u novoosnovanoj općini Trnovo Federacija.

[13] Unatoč tomu, postali su u Varešu većinsko stanovništvo, iako 1991. godine to nisu bili.

U Republici Srpskoj se nalaze četrdeset i dvije predratne općine u kojima je došlo do smanjenja broja Bošnjaka, a u Federaciji dvadeset i devet. U općinama u kojima su Srbi 2013. činili većinu, nedostajalo je 312.560 Bošnjaka u odnosu na 1991. godinu. Tamo gdje Hrvati čine većinu manje je 22.589 Bošnjaka nego 1991. godine. Zanimljivo da je i u općinama u kojima su većinsko stanovništvo, Bošnjaka manje za 35.175 u odnosu na 1991 godinu.

Od 1,769.592 Bošnjaka, u nacionalno homogenim općinama (činili su više od 50 % stanovništva) živjelo ih je 1,411.962 (ili 79,79 %). Takvih općina bilo je 2013. godine pedeset (od ukupno 141). Prema popisu iz 1991. godine takvih općina je bilo trideset i sedam (od ukupno 109) i u njima je živjelo 1,124.657 (ili 65,64 %) Muslimana (danas Bošnjaka).

Prema popisu iz 1991. godine Muslimani (Bošnjaci) su od 109 općina činili većinsko stanovništvo u pedeset i dvije (1,569.102 ili 82,62 %), a 2013., od 141 općine, u pedeset i četiri (1,486.415 ili 83,99 %). Samo 283.177 (ili 16,01 %) Bošnjaka živjelo je u općinama u kojima nisu bili većinsko stanovništvo.

Godine 1991., od šezdeset i četiri binarne općine (općine u kojima su Muslimani s jednim od druga dva naroda činili više od 80 % stanovništva), Muslimani (Bošnjaci) su u šesnaest živjeli s Hrvatima (175.582 ili 9,24 %) i u četrdeset i osam sa Srbima (980.062 ili 51,61 %). Prema popisu iz 2013. godine, od četrdeset binarnih općina[14] Bošnjaci su u dvadeset činili većinu sa Hrvatima (387.576 ili 21,90 %), a u dvadeset sa Srbima (122.808 ili 6,94 %). Dakle, 2013. godine više su Bošnjaci činili većinu sa Hrvatima, dok je 1991. godine bila obrnuta situacija – više su činili većinu sa Srbima nego sa Hrvatima.

Dio Muslimana (636.256 ili 33,50 %) živio je 1991. godine u dvadeset i dvije heterogene općine. Nakon dvadeset i dvije godine i nacionalnih homogenizacija samo su tri nacionalno heterogene općine. U njima je živjelo 38.812 ili 2,19 % Bošnjaka.

U 1991. godini, u šesnaest (od 109) općina 9.816 ili 0,51 % Muslimana sudjelovalo je do 10 % u nacionalnoj strukturi stanovništva. Prema popisu iz 2013. godine, 30.350 ili 1,72 % Bošnjaka živjelo je u općinama (45) u kojima su činili do 10 % stanovništva. Od toga, u osamnaest općina (od 141) sudjelovali su manje od 1 % u strukturi njihovog stanovništva (525 ili 0,03 % od svih Bošnjaka u Bosni i Hercegovini).

Hrvati u zrcalu popisa stanovništva. Dvadeset i dvije su općine u kojima je došlo do *porasta broja Hrvata* u odnosu na 1991. godinu: Čapljina (+ 12.866),

[14] Godine 1991. bilo je ukupno 109 općina (od toga 64 binarne za Muslimane), a 2013. bila je 141 općina, ali se smanjio broj binarnih općina sa šezdeset i četiri na četrdeset.

Žepče (+ 8.701), Mostar (+ 8.179), Posušje (+ 3.461), Čitluk (+ 3.077), Tomislavgrad (+ 3.030), Stolac (+ 2.298), Široki Brijeg (+ 1.930), Vitez (+ 1.675), Ljubuški (+ 1.144), Grude (+ 1.006), Neum (+ 751), Glamoč (+ 722) Drvar (+ 519), Cazin (+181)[15], Bos. Grahovo (+ 167), Kupres (+ 66), Bijeljina (+ 23), Rudo (+ 4), Čajniče (+ 1), Trnovo Republika Srpska (+ 1). U dvije općine nije došlo ni do povećanja ni do smanjenja broja Hrvata u odnosu na 1991. i obje se nalaze na području Republike Srpske (Rogatica i Han-Pijesak). Od općina u kojima je došlo do povećanja broja Hrvata u trinaest Hrvati čine većinu, u sedam Srbi i u jednoj Bošnjaci (Cazin). Od dvadeset i dvije općine u kojima je došlo do povećanja broja Hrvata, četiri se nalaze na području Republike Srpske, a osamnaest na području Federacije.

No, osamdeset i pet je općina u kojima je došlo do *smanjenja broja Hrvata* u odnosu na 1991. godinu: Banja Luka (– 23.922 ili 82,42 % predratnog hrvatskog stanovništva), Derventa (– 19.383 ili 88,29 % predratnog hrvatskog stanovništva), Zenica (– 14.231 ili 63,22 % predratnog hrvatskog stanovništva), Kakanj (– 13.583 ili 82,04 % predratnog hrvatskog stanovništva), Šamac (– 12.306)[16], Doboj (– 11.419)[17], Travnik (– 11.016 ili 42,18 % predratnog hrvatskog stanovništva), Brod (– 10.706 ili 76,51 % predratnog hrvatskog stanovništva), Bugojno (– 10.264 ili 64,03 % predratnog hrvatskog stanovništva), Konjic (– 9.960). Kotor-Varoš (– 9.579, Teslić (– 8.083 %), Gradačac (– 7.695), Tešanj (– 7.467), Zavidovići (– 6.372), Maglaj (– 6.324), Modriča (– 6.131), Tuzla (– 5.002), Brčko (– 5.000), Jajce (– 4.825), Prijedor (– 4.554), Novo Sarajevo (– 4.159), Novi Grad Sarajevo (– 3.942), Ilidža (– 3.904), Sanski Most (– 3.600), Fojnica (– 2.959), Gradiška (– 2.591), Bihać (– 2.315), Centar Sarajevo (– 2.095), Gornji Vakuf (– 2.046), Laktaši (– 2.044), Mrkonjić-Grad (– 1.971), Živinice (– 1.468), Ilijaš (– 1.354), Visoko (– 1.296), Prnjavor (– 1.270), Lopare (– 1.213), Novi Travnik (– 1.160), Trebinje (– 951), Srebrenik (– 784), Vogošća (– 750), Lukavac (– 635), Donji Vakuf (– 624), Hadžići (– 567), Breza (– 537), Stari Grad Sarajevo (– 441), Ključ (– 300), Banovići (– 266), Novi Grad (– 222), Kozarska Dubica (– 215), Nevesinje (– 182), Velika Kladuša (– 104), Bosanska Krupa (– 73), Gračanica (– 60), Goražde (– 57), Foča Republika Srpska (– 39), Čelinac (– 27), Srebrenica (– 22), Zvornik (– 16), Kalesija (– 15), Ugljevik (– 14),

[15] Zanimljivost Cazina je da se 320 njegovih stanovnika izjasnilo nacionalno kao Hrvati, a samo 142 kao katolici. Pretpostavljamo da se dio pripadnika islama u toj pograničnoj općini prema Hrvatskoj opredijelio kao Hrvati.

[16] Do smanjenja broja Hrvata došlo je i zbog odvajanja od Šamca novoosnovane općine Domaljevac u kojoj je 2013. godine živjelo 4.634 Hrvata (činili su većinu od 97,13 %).

[17] Do smanjenja broja Hrvata došlo je i zbog odvajanja novoosnovane općine Usora od općine Doboj u kojoj je 2013. godine živjelo 6.095 Hrvata (činili su većinu od 92,31 %).

Srbac (– 9), Vlasenica (– 8), Bileća (– 8), Bratunac (– 7), Kladanj (– 3), Pale Republika Srpska (– 1), Višegrad (– 1).

Pored navedenog, smanjio se broj Hrvata i u šest općina u kojima su 1991. i 2013. činili većinsko stanovništvo: Odžak (– 4.717), Orašje (– 3.963), Prozor (– 1.557), Kiseljak (– 727), Busovača (– 220), Livno (– 51).

U Republici Srpskoj nalazi se dvadeset devet predratnih općina u kojima je došlo do smanjenja broja Hrvata, a u Federaciji pedeset i šest. U općinama u kojima su Srbi 2013. činili većinu (28), nedostajalo je 116.872 Hrvata u odnosu na 1991. godinu. Tamo gdje Bošnjaci čine većinu (39 općina) manje je 135.980 Hrvata nego 1991. godine. Desetine tisuća Hrvata je napustilo Zenicu, Sarajevo, Tuzlu, Bugojno, Konjic, Kakanj, Travnik, Vareš i neke druge gradove (u kojima su Bošnjaci većina) u Federaciji nakon njene uspostave. Zanimljivo da je i u općinama gdje su Hrvati većinsko stanovništvo manje Hrvata za 11.235 u odnosu na 1991 godinu.

Od 759.906 Hrvata u 1991. godini, 242.243 (31,88 %) živjelo je u četrnaest nacionalno homogenih općina (činili su više od 50 % stanovništva). Popis iz 2013. godine pokazao je da je u nacionalno homogenim općinama (22) živjelo 310.724 Hrvata (ili 57,04 %). Godine 1991. Hrvati su činili (relativno ili apsolutno) većinsko stanovništvo u dvadeset općina (309.710 ili 40,75 %), a 2013. u dvadeset i četiri općine (370.821 ili 68,07 %).

Godine 1991. od šesnaest binarnih općina (općine u kojima su Hrvati s jednim od druga dva naroda činili više od 80 % stanovništva), sa Bošnjacima je živjelo 270.548 ili 35,60 % Hrvata i u pet općina sa Srbima (48.535 ili 6,30 %). Situacija se promijenila do 2013. godine. Od dvadeset i četiri binarne općine u dvadeset su Hrvati živjeli sa Bošnjacima (242.497 ili 44,5 %), a u četiri sa Srbima (8.592 ili 1,58 %).

Dio Hrvata (332.096 ili 43,70 %) živio je 1991. godine u nacionalno heterogenim općinama (nijedan narod nije s nekim od druga dva mogao činiti 80 % stanovništva). Nacionalna homogenizacija je i ovdje ostavila traga: 2013. godine Hrvati su živjeli u tri nacionalno heterogene općine (iako se broj općina u Bosni i Hercegovini povećao sa 109 na 141). U njima je živjelo 18.934 (ili 3,46 %) Hrvata.

U 1991. godini 10,39 % Hrvata živjelo je, uvjetno rečeno, u „dijaspori" – sudjelovali su do 10 % u nacionalnoj strukturi stanovništva. Prema popisu iz 2013. godine, 70.487 ili 12,94 % Hrvata živjelo je u općinama u kojima su činili do 10 % u strukturi stanovništva. Od toga, čak u 98 od 141 općine, sudjelovali su manje od 1 % u strukturi njihovog stanovništva (2.749 ili 0,50 % od svih Hrvata u Bosni i Hercegovini).

Srbi u zrcalu popisa stanovništva. U dvadeset je općina došlo do *porasta broja Srba* u odnosu na 1991. godinu: Banja Luka (+ 58.924), Bijeljina (+ 34.395), Doboj (+ 12.808), Brčko (+ 10.756), Laktaši (+ 9.286), Pale Republika Srpska (+ 9.167), Prijedor (+ 8.314), Zvornik (+ 7.716), Modriča (+ 7.693), Gradiška (+ 6.110), Trebinje (+ 5.938), Višegrad (+ 2.595), Gacko (+ 1.895), Nevesinje (+ 1.642), Rogatica (+ 1.136), Sokolac (+ 1.055), Bratunac (+ 875), Brod (+88), Bileća (+18), Grude (+1). Navedene općine pripadaju Republici Srpskoj i u njima većinu čine Srbi, Distrikt Brčko (većinu čine Bošnjaci) i jedna općina u Federaciji (Grude – u kojima većinu čine Hrvati).

U osamdeset i devet općina došlo je do *smanjenja broja Srba* u odnosu na 1991. godinu: Novi Grad Sarajevo (– 33.224 ili 88,38 % predratnog srpskog stanovništva), Novo Sarajevo (– 29.407 ili 89,38 % predratnog srpskog stanovništva)[18], Sanski Most (– 23.526 ili 92,75 % predratnog srpskog stanovništva), Ilidža (– 23.429 ili 93,61 % predratnog srpskog stanovništva)[19], Zenica (– 20.024 ili 89,26 % predratnog srpskog stanovništva), Ključ (– 18.233 ili 98,52 % predratnog srpskog stanovništva)[20], Tuzla (– 16.893 ili 83,34 % predratnog srpskog stanovništva), Centar Sarajevo (– 14.445 ili 86,86 % predratnog srpskog stanovništva), Gračanica (– 13.401 ili 98,84 % predratnog srpskog stanovništva), Bosanska Krupa (– 12.581 ili 90,89 % predratnog srpskog stanovništva), Maglaj (– 12.502 ili 93,91 % predratnog srpskog stanovništva), Bihać (– 11.779 ili 92,83 % predratnog srpskog stanovništva), Zavidovići (– 11.067 ili 95,07 % predratnog srpskog stanovništva), Ilijaš (– 10.904 ili 96,28 % predratnog srpskog stanovništva), Gradačac (– 10.876 ili 96,91 % predratnog srpskog stanovništva), Lukavac (– 10.670 ili 87,68 % predratnog srpskog stanovništva), Donji Vakuf (– 9.426), Goražde (– 9.136)[21], Bugojno (– 8.297), Vogošća (– 8.271), Jajce (– 8.162)[22], Bosanski Petrovac (– 7.698)[23],

[18] Dio srpskog stanovništva (10.248) iz općina Novi Grad Sarajevo i Novo Sarajevo 2013. godine živio je u novoosnovanoj općini Novo Sarajevo Istok u kojoj su činili većinu od 96,29 % stanovništva.

[19] Dio srpskog stanovništva (13.869) iz općine Ilidža 2013. godine živio je u novoosnovanoj općini Ilidža Istok u kojoj su činili većinu od 93,94 % stanovništva.

[20] Dio srpskog stanovništva (6.018) iz općine Ključ 2013. godine živio je u novoosnovanoj općini Ribnik u kojoj su činili većinu od 99,50 % stanovništva.

[21] Dio srpskog stanovništva (1.618) iz općine Goražde 2013. godine živio je u novoosnovanoj općini Novo Goražde u kojoj su činili većinu od 51,91 % stanovništva.

[22] Dio srpskog stanovništva (841) iz općine Jajce 2013. godine živio je u novoosnovanoj općini Jezero u kojoj su činili većinu od 73,19 % stanovništva.

[23] Dio srpskog stanovništva (358) iz općine Bosanski Petrovac 2013. godine živio je u novoosnovanoj općini Petrovac u kojoj su činili većinu od 99,17 %.

Kalesija (– 7.405), Visoko (– 7.185), Travnik (– 7.137), Vlasenica (– 6.770)[24], Konjic (– 6.265), Hadžići (– 6.144), Odžak (– 5.085), Srebrenik (– 4.914), Stari Grad Sarajevo (– 4.683), Kakanj (– 4.648), Kupres (– 4.546; ostalo je tek 6,54 % predratnog srpskog stanovništva)[25], Banovići (– 4.277), Orašje (– 4.078)[26], Kladanj (– 3.845), Novi Travnik (– 3.730), Stolac (– 3.638[27]), Livno (– 3.475), Vareš (– 3.455; ostalo je 5,18 % predratnog srpskog stanovništva), Živinice (– 3.283), Olovo (– 3.116), Čapljina (– 3.039), Tešanj (– 2.845), Velika Kladuša (– 2.520), Srebrenica (– 2.287), Breza (– 2.001), Žepče (– 1.777), Vitez (– 1.168), Cazin (– 749), Tomislavgrad (– 554), Jablanica (– 441), Busovača (– 418), Kiseljak (– 331), Neum (– 186), Fojnica (– 109), Široki Brijeg (– 103), Gornji Vakuf (– 80), Prozor (– 42), Ljubuški (– 24), Kreševo (– 8), Posušje (– 4), Čitluk (– 1).

Pored navedenog, smanjio se broj Srba i u nekim općinama (25) u kojima su 1991. i 2013. činili većinsko stanovništvo (ili su to postali nakon rata): Drvar (– 10.188), Glamoč (– 8.279), Bosansko Grahovo (– 5.860), Mrkonjić-Grad (– 5.007), Novi Grad (– 4.985), Lopare (– 4.374), Kneževo (– 3.975), Teslić (– 3.921), Kozarska Dubica (– 3.058), Prnjavor (– 2.835), Šipovo (– 2.757), Srbac (– 2.752), Šekovići (– 2.412), Čelinac (– 1.680), Foča Republika Srpska (– 1.559), Ugljevik (– 1056), Kotor-Varoš (– 965), Rudo (– 903), Trnovo Republika Srpska (– 881), Kalinovik (– 879), Čajniče (-737), Han-Pijesak (– 606), Derventa (– 542), Šamac (– 372), Ljubinje (– 279).

U Republici Srpskoj se nalaze 22 predratne općine u kojima je došlo do smanjenja broja Srba, a u Federaciji 64. U općinama u kojima su Bošnjaci 2013. činili većinu (44), nedostajalo je 411.840 Srba u odnosu na 1991. godinu. Tamo gdje Hrvati čine većinu (17 općina) manje je 23.392 Srbina nego 1991. godine. Zanimljivo da je u općinama (25) gdje su Srbi većinsko stanovništvo manje Srba za 70.862 u odnosu na 1991 godinu.

Od 1,086.733 pripadnika srpskog naroda, 2013. godine u nacionalno homogenim općinama živjelo ih je 993.083 (ili 91,38 %). Takvih općina bilo je

[24] Do smanjenja srpskog stanovništva u Vlasenici došlo je zbog izdvajanja dijela općine Milići u zasebnu općinu u kojoj su Srbi većinsko stanovništvo (obje općine pripadaju Republici Srpskoj).

[25] Do smanjenja srpskog stanovništva u Kupresu došlo je i zbog izdvajanja dijela općine u zasebnu općinu Kupres Republika Srpska u kojoj je 2013. godine živjelo 299 Srba i činili su većinu od 99,67 % stanovništva.

[26] Dio srpskog stanovništva (2.759) iz općine Orašje 2013. godine živio je u novoosnovanoj općini Donji Žabar u kojoj su činili većinu od 72,43 % stanovništva.

[27] Dio srpskog stanovništva (1.942) iz općine Stolac 2013. godine živio je u novoosnovanoj općini Berkovići u kojoj su činili većinu od 91,86 % stanovništva.

šezdeset (od ukupno 141). Prema popisu iz 1991. godine, takvih općina je bilo trideset i dvije (od ukupno 109) i u njima je živjelo 606.713 (ili 44,44 %) Srba.

Godine 1991. Srbi su činili većinu stanovništva u trideset i sedam (od 109) općina (669.073 ili 49,01 %), a 2013 (od 141) u šezdeset i tri općine (1,003.807 ili 92,37 %). Drugim riječima, samo 82.926 (ili 7,63 %) Srba živi u općinama u kojima ne čine većinu.

Godine 1991. od pedeset i dvije binarne općine (u kojima su Srbi sa pripadnicima jednim od druga dva naroda činili većinu od 80 %), Srbi su u pet živjeli sa Hrvatima (47.379 ili 3,47 %) i u četrdeset i sedam sa Muslimanima (683.212 ili 50,04 %). Prema popisu iz 2013. godine, od dvadeset i četiri binarne općine Srbi su u četiri činili većinu sa Hrvatima (37.793 ili 3,48 %), te u dvadeset sa Bošnjacima (286.318 ili 26,35 %).

Dio Srba (471.518 ili 34,54 %) živio je 1991. godine u dvadeset i dvije heterogene općine. Prema popisu iz 2013. godine takve su bile tri općine (u njima je živjelo 32.079 ili 2,95 % Srba).

U 1991. godini u dvadeset i dvije općine Srbi su sudjelovali do 10 % u nacionalnoj strukturi stanovništva (25.507 ili 1,86 %). Prema popisu iz 2013. godine 61.894 ili 5,69 % Srba živjelo je u sedamdeset i četiri općine u kojima su činili 10 % stanovništva. Od toga, u trideset i četiri općine (od 141) sudjelovali su manje od 1 % u strukturi stanovništva (3.575 ili 0,33 % od svih Srba u Bosni i Hercegovini).

U osamdeset i devet općina došlo je do smanjenja srpskog stanovništva, u osamdeset i pet hrvatskog i u šezdeset i četiri Bošnjačkog. Broj Srba se povećao u dvadeset općina, Hrvata u dvadeset i dvije, a Bošnjaka u četrdeset i četiri. Bošnjaci su s najmanjim brojem općina u kojima se smanjio njihov broj, i u najviše općina u kojima se povećao udio njihovog stanovništva. Do povećanja procenta stanovništva (Bošnjaka, Hrvata, Srba) u navedenim općinama došlo je dolaskom „svojih" i odlaskom (pod pritiskom ili na neki drugi način) „drugih". Homogenizacija je išla do apsurda. Osnivale su se nacionalno homogene općine sa 79 stanovnika (Drvar Istok, Republika Srpska), 257 (Mostar Istok, Republika Srpska), 300 (Kupres, Republika Srpska), 361 (Petrovo, Republika Srpska), 904 (Pale, Federacija), itd. Na djelu je očito bio balkanski inat: nećemo s „njima", pa makar „nas" bilo tako malo. Uostalom, općine koje su osnivane nakon 1991. godine osnivane su isključivo po nacionalno/konfesionalnom principu, čime su i općine od kojih su se odvojile postale nacionalno/konfesionalno homogene. Takve novoosnovane općine su: Bužim (Bošnjaci 99,3 %), Foča Republika Srpska (Srbi 91,53 %), Istočna Ilidža (Srbi 93,17 %), Milići (Srbi 62,75 %), Sapna (Bošnjaci 96,86 %), Istočno Novo Sarajevo (Srbi 96,29 %), Čelić (Bošnjaci 88,94 %), Doboj

Istok (Bošnjaci 95,92 %) Teočak (Bošnjaci 99,65 %), Petrovo (Srbi 98,41 %), Ribnik (Srbi 99,51 %), Pelagićevo (Srbi 63,79 %), Domaljevac (Hrvati 97,13 %), Doboj Jug (Bošnjaci 97,09 %), Ravno (Hrvati 81,79 %), Oštra Luka (Srbi 92,60 %), Dobretići (Hrvati 99,82 %), Jezero (Srbi 73,19 %), Pale Federacija (Bošnjaci 95,02 %), Kupres Republika Srpska (Srbi 99,67 %), Mostar Istok (Srbi 64,59 %), Istočni Drvar (Srbi 98,73 %).

Prema popisu iz 1991, od 109 općina, u trideset i dvije je jedna od tri nacionalnosti imala većinu od 70 % i više stanovništva (Muslimani i Srbi su bili većina u jedanaest, a Hrvati u deset općina). Prema popisu iz 2013. godine, od osamnaest općina iznad 50.000 stanovnika, Bošnjaci su činili većinu u deset: Novi grad Sarajevo (84,15 %), Tuzla (72,78 %), Zenica (84,02 %), Ilidža (87,09 %), Cazin (95,93 %), Novo Sarajevo (74,35 %), Živinice (91,90 %), Bihać (88,07 %), Centar Sarajevo (75,57 %), Travnik (66,65 %). Srbi su činili većinu u šest općina: Banja Luka (89,57 %), Bijeljina (85,18 %), Prijedor (62,52 %), Doboj (73,66 %), Zvornik (65,54 %), Gradiška (80,93 %). Ni u jednoj općini sa više od pedeset tisuća stanovnika Hrvati nisu činili većinu od preko 50 % stanovnika (samo ih je u Mostaru 48,45 %). Također, u Brčkom je Bošnjaka 42,36 %, ali ni oni ne prelaze 50 % stanovništva te općine.

Deset općina sa najmanjim brojem stanovnika su: Istočni Drvar (79), Mostar Istok (257), Kupres Republika Srpska (300), Petrovac (361), Pale Federacija (904), Jezero (1.149), Trnovo Federacija (1.502) Krupa na Uni (1.597), Dobretići (1.629) i Foča Federacija (1.933).

Nema nijedne općine u Federaciji i Republici Srpskoj da u njoj ne živi barem jedan Srbin. Nijedan Hrvat nije 2013. živio u tri općine (Foča Federacija, Petrovac i Kupres Republika Srpska), a nijednog Bošnjaka nije bilo u pet općina (Ribnik, Dobretići, Petrovac, Kupres Republika Srpska i Drvar Istok). Prema popisu iz 1991. godine nije bilo ni jedne općine u Bosni i Hercegovini a da u njoj nije bilo Muslimana (ondašnji naziv za današnje Bošnjake), Srba ili Hrvata.

Vidljivo je da je u nekim općinama, u kojima su Bošnjaci (muslimani), Srbi (pravoslavni) i Hrvati (katolici) činili i 1991. i 2013. godine većinu, došlo do smanjenja broja stanovnika njihove nacionalnosti (religijske pripadnosti). Najčešće je riječ o ekonomski slabo razvijenim općinama pa dolazi do „unutarnacionalnih“ pomjeranja k razvijenim općinama u kojima pripadnici te zajednice čine većinu.

Bosna i Hercegovina po konfesionalnoj pripadnosti njenog stanovništva

Kao indikator religijskog samoodređenja u popisu 2013. godine uzeta je konfesionalna samoidentifikacija: „musliman“, “katolik“, “pravoslavni“. U sociologijskim istraživanjima smo obazrivi prema samoodređenju religijsko/konfesionalne pripadnosti („musliman“, „katolik“, „pravoslavni“, „ostalo“). Stvar je u tome da će u Bosni i Hercegovini dio onih koji i nisu praktični vjernici odrediti se kao „musliman“, „katolik“, „pravoslavni“ zbog svog etničkog i kulturnog identiteta. Otud se u istraživanjima obavljenim u Bosni i Hercegovini uvijek javlja razlika u odgovorima na to pitanje i odgovora na pitanje „Jeste li vjernik“ (više bude onih koji su „muslimani“, „katolici“, „pravoslavni“ od onih koji za sebe kažu da su vjernici). Tako da nagli porast konfesionalne samoidentifikacije 90-ih godina prošlog stoljeća nije nužno značio i istovjetan porast religioznosti. Konfesionalna samoidentifikacija se kod velikog broja ispitanika izjednačavala (ili imala značaj) s nacionalnom samoidentifikacijom.

Vratimo se podacima iz popisa stanovništva 2013. godine. Bosna i Hercegovina je 2013. godine imala 3,395.547 (96,16 %) stanovnika (od ukupno 3,531.159) koji su se izjasnili kao muslimani (50,7 %; 1991. 42,76 %), pravoslavni (30,75 %; 1991. 29,39 %) i katolici (15,19 %; 1991. 16,87 %). „Ostalih“ je bilo 1,15 % (u Federaciji 1,39 %, Republici Srpskoj 0,74 %). Nisu se izjasnili o svojoj religijskoj pripadnosti 0,92 % (u Federaciji 1,06 %, Republici Srpskoj 0,68 %). Bez odgovora bilo je 0,19 % (u Federaciji 0,19 %, Republici Srpskoj 0,18 %). Ne izjašnjava se i bez odgovora ukupno: 1,11 %.

U odnosu na 1991. godinu, povećao se broj muslimana za 7,94 %, pravoslavnih za 1,36 %, dok se broj katolika smanjio za 1,68 %. U Republici Srpskoj se kao muslimani, pravoslavni, katolici izjasnilo 1,201.427 ili 97,80 % stanovnika; u Federaciji 2,129.438 ili 95,95 % stanovnika**.** Vidljivo je: političko društvo je dominantno sastavljeno od pripadnika tri konfesije (Islamske zajednice, Srpske pravoslavne i Rimokatoličke crkve).

Teze kako je socijalistički sustav svojim odnosom prema religiji i religijskim zajednicama doprinio politizaciji vjere (Ramet 2005: 103) apsolutno ne stoje. Nakon 1990-te, odnos vlasti prema religiji i religijskim zajednicama se apsolutno izmijenio, pa je politizacija vjere bila još izrazitija nego u vrijeme socijalizma.

Pokazalo se da religija u Bosni i Hercegovini ima smisla kao ideološka i politička legitimacija. To se mora imati u vidu pri analizi podataka o konfesionalnoj pripadnosti, iz popisa 2013. godine. Ostaje dilema: je li nesnošljivost,

mržnja, netolerancija rezultat „prezasićenosti religijom“ (Više od 96 % stanovnika se religijski samoidentificira. Koliko ih prakticira religiju, a koliko ih ju živi – to je drugo pitanje).

Što je sve pogodovalo razvoju religijske samoidentifikacije i prelasku religioznosti iz „nevidljive“ u „vidljivu“ krajem prošlog stoljeća, o čemu svjedoče rezultati popisa stanovništva iz 1991., a još više iz 2013. godine? Političke krize i rat (1991.–1995.) su pospješili „cvjetanje“ religioznosti (bar one manifestne). Na rast religioznosti i religijske samoidentifikacije utjecale su i političke promjene. Mada je upitno je li se desio „povratak religiji“ (čemu su skloni pojedini autori), ili „povratak potisnutog“ (G. Vattimo). Bliži smo stavu da „povratak“ religije u sferu javnosti nije bio u korelaciji s povratkom ljudi vjeri. Prvi proces bio je neusporedivo brži i snažniji od drugoga (koji se najviše ogledao u folklornim elementima i konfesionalnoj samoidentifikaciji). „Povratak“ religija obilježile su dvije pojave: vezivanje za vidljive (vanjske) pokazatelje pripadnosti, i povezanost povratka religiji s povratkom naciji.

Uz sve to, ovdašnje Crkve još nisu u postsocijalizmu, one još drijemaju u antikomunizmu druge polovice prošloga stoljeća. Za njih više važi riječ „anti“, nego „post“.

Kad se pogleda konfesionalna struktura entiteta onda to izgleda ovako: U Federaciji muslimani čine 71,28 % stanovništva, katolici 22,10 % te pravoslavni 2,57 %. U Republici Srpskoj, pravoslavni čine 81,39 % stanovništva, muslimani 14,06 % i katolici 2,35 %. Prema rezultatima popisa 2013. godine, Republika Srpska je i nacionalno i konfesionalno homogenija od Federacije.

U osamnaest općina s više od pedeset tisuća stanovnika živjelo je 1,245.881 stanovnik: muslimana 806.224 (45,02 %), pravoslavni 497.377 (45,80 %), te 135.090 (25,19 %) katolika. Samo dvije općine s više od pedeset tisuća stanovnika su multikonfesionalne: Mostar i Brčko.

Kao što je Bosna i Hercegovina izgubila klasičnu multikonfesionalnost (50,7 % čine muslimani; 1991 – 42,76 %), tako su multikonfesionalnost izgubile dvadeset i tri općine. Sedam ih je u Republici Srpskoj (Prijedor, Doboj, Derventa, Modriča, Kotor-Varoš, Šamac, Brod), a sedamnaest u Federaciji (Novo Sarajevo, Tuzla, Ilidža, Travnik, Sanski Most, Bugojno, Žepče, Vitez, Novi Travnik, Maglaj, Ilijaš, Ključ, Stolac, Fojnica, Vareš, Kupres). Katolici su postali većina u četiri od tih nekad multikonfesionalnih općina (Žepče, Vitez, Stolac, Kupres), pravoslavni u sedam (Prijedor, Doboj, Derventa, Modriča, Kotor-Varoš, Šamac, Brod), a muslimani u trinaest (Tuzla, Ilidža, Novo Sarajevo, Travnik, Sanski Most, Bugojno, Novi Travnik, Maglaj, Ilijaš, Ključ, Fojnica, Vareš)

Šest je općina bilo 2013. godine koje su još ostale multikonfesionalne (nitko nema iznad 50 % udjela u stanovništvu): Mostar, Distrikt Brčko, Jajce, Busovača, Vukosavlje, Glamoč. Niti jedna od navedenih općina ne nalazi se na području Republike Srpske.

Muslimani (u Bosni i Hercegovini ih je 2013. godine bilo 1,790.454) su činili više od sedamdeset posto stanovništva u četrdeset i četiri općine i sve se nalaze na teritoriju Federacije: Novi Grad Sarajevo, Tuzla, Zenica, Ilidža, Cazin, Novo Sarajevo, Živinice, Bihać, Centar Sarajevo, Gračanica, Lukavac, Tešanj, Sanski Most, Velika Kladuša, Visoko, Srebrenik, Gradačac, Kakanj, Stari Grad Sarajevo, Zavidovići, Kalesija, Bugojno, Vogošća, Bosanska Krupa, Konjic, Hadžići, Maglaj, Banovići, Goražde, Ilijaš, Bužim, Ključ, Breza, Donji Vakuf, Kladanj, Sapna, Čelić, Doboj Istok, Olovo, Jablanica, Teočak, Doboj Jug, Trnovo Federacija i Pale Federacija.

Prema popisu iz 2013. godine *muslimani* su činili manje od 5 % u strukturi stanovništva sljedećih petnaest općina: Banja Luka, Trebinje, Ljubuški, Srbac, Mrkonjić-Grad, Čelinac, Ilidža Istok, Nevesinje, Novo Sarajevo Istok, Kneževo, Gacko, Šekovići, Kupres Federacija, Neum, Kalinovik. Tri općine su na području Federacije (u njima je većinsko katoličko stanovništvo), a dvanaest su na području Republike Srpske (u njima je većinsko pravoslavno stanovništvo). U sedamnaest općina muslimani su činili ispod 1 % stanovništva: Laktaši, Široki Brijeg, Pale Republika Srpska, Posušje, Čitluk, Grude, Bileća, Drvar, Petrovo, Pelagićevo, Domaljevac, Donji Žabar, Ljubinje, Ravno, Oštra Luka, Bosansko Grahovo, Krupa na Uni. Osam općina je na području Federacije (u osam je većinsko katoličko, u dvije pravoslavno stanovništvo). Devet općina je na području Republike Srpske i u njima je većinsko pravoslavno stanovništvo. U pet općina 2013. godine nije bilo muslimana: Ribnik, Dobretići, Petrovac, Kupres Republika Srpska i Drvar Istok.

U šest općina na području Republike Srpske muslimani su 1991. godine činili većinsko stanovništvo, a danas to nije tako: Zvornik (1991 – 59,16 %; 2013 – 33,76 %), Bratunac (1991 – 64,32 %; 2013 – 38,38 %), Foča (1991 – 50,98 %; 2013 – 6,98 %), Vlasenica (1991 – 55,53 %; 2013 – 32,75 %), Rogatica (1991 – 59,36 %; 2013 – 10,37 %), Višegrad (1991 – 63,09 %; 2013 – 9,59 %).

Pravoslavni (u Bosni i Hercegovini ih je 2013. godine bilo 1,085.760) su činili više od sedamdeset posto stanovništva u četrdeset devet općina: Banja Luka, Bijeljina, Doboj, Gradiška, Teslić, Prnjavor, Laktaši, Trebinje, Derventa, Novi Grad, Modriča, Kozarska Dubica, Pale Republika Srpska, Foča

Republika Srpska, Srbac, Šamac, Mrkonjić-Grad, Ugljevik, Čelinac, Lopare, Ilidža Istok, Nevesinje, Sokolac, Bileća, Rogatica, Višegrad, Novo Sarajevo Istok, Šipovo, Kneževo, Gacko, Rudo, Drvar, Šekovići, Petrovo, Ribnik, Kostajnica, Čajniče, Donji Žabari, Han-Pijesak, Ljubinje, Oštra Luka, Bosansko Grahovo, Berkovići, Kalinovik, Krupa na Uni, Jezero, Petrovac, Kupres Republika Srpska, Drvar Istok. Samo su dvije općine na području Federacije (Drvar i Bosansko Grahovo), a sve ostale na području Republike Srpske.

U trideset i sedam općina pravoslavni su činili manje od 5 % stanovništva: Novi Grad Sarajevo, Tuzla, Zenica, Mostar, Ilidža, Bihać, Centar Sarajevo, Travnik, Lukavac, Sanski Most, Srebrenik, Stari Grad Sarajevo, Zavidovići, Livno, Bugojno, Žepče, Jajce, Vogošća, Čapljina, Vitez, Bosanska Krupa, Konjic, Hadžići, Novi Travnik, Maglaj, Goražde, Kiseljak, Ilijaš, Odžak, Busovača, Ključ, Stolac, Sapna, Čelić, Vareš, Domaljevac, Pale Federacija. Sve se općine nalaze na području Federacije, a u devet većinu čine katolici (u preostalih dvadeset i osam muslimani). U trideset i dvije općine pravoslavni su činili manje od 1 % stanovništva: Cazin, Živinice, Gračanica, Tešanj, Velika Kladuša, Visoko, Gradačac, Kakanj, Kalesija, Tomislavgrad, Široki Brijeg, Ljubuški, Gornji Vakuf, Posušje, Orašje, Bužim, Čitluk, Grude, Prozor, Breza, Donji Vakuf, Fojnica, Kladanj, Doboj Istok, Olovo, Jablanica, Teočak, Usora, Kreševo, Neum, Doboj Jug, Dobretići. U jedanaest od navedenih općina katolici čine većinsku populaciju, a u preostalih dvadeset i jednu muslimani. Prema popisu iz 2013. godine u Bosni i Hercegovini nije bilo niti jedne općine da u njoj nije bilo pravoslavnog stanovništva.

U općini Glamoč (Federacija) pravoslavni su 1991. godine činili većinu od 78,31 %, a 2013. godine čine relativnu većinu od 43,49 %.

Katolici (u Bosni i Hercegovini ih je 2013. godine bilo 536.333[28]) činili su više od sedamdeset posto stanovništva u osamnaest općina: Livno, Tomislavgrad, Žepče, Široki Brijeg, Ljubuški, Čapljina, Posušje, Orašje, Čitluk, Grude, Prozor[29], Usora, Kreševo, Kupres Federacija, Domaljevac, Neum, Ravno, Dobretići. Sve općine su na području Federacije (deset u Hercegovini).

[28] U međuvremenu, od popisa 2013. godine, stanje se promijenilo tako da je katolika manje. Prema podacima biskupske konferencije BiH, samo u 2016. godini broj katolika je smanjen, u odnosu na 2015. godinu, za 15.494.

[29] Krajem kolovoza 2013. Hrvati/katolici su pokrenuli inicijativu (među inicijatorima je i sociolog religije Ivan Markešić, rodom iz tog kraja) da ubuduće dan općine Prozor-Rama ne bude vjerski blagdan Male Gospe, već dan prvog spominjanja Rame u povelji bana Tvrtka. „Želimo pokazati da nismo samo mi Hrvati i katolici vlasnici ovog predivnog zavičaja nego da on pripada i Bošnjacima muslimanima i drugima“, istakao je načelnik općine Jozo Ivančević. Pomoćni biskup sarajevski dr. Pero Sudar podupro je tu ideju kazavši da bi *sva-*

Katolici su činili ispod 5 % stanovništva u dvadeset i sedam općina: Banja Luka[30], Novi Grad Sarajevo, Prijedor, Doboj, Ilidža, Živinice, Gradiška, Lukavac, Tešanj, Sanski Most, Visoko, Gradačac, Teslić, Stari Grad Sarajevo, Zavidovići, Prnjavor, Laktaši, Trebinje, Vogošća, Banovići, Kozarska Dubica, Ilijaš, Ilidža Istok, Kostajnica, Drvar Istok, Breza, Olovo. Jedanaest općina je na području Republike Srpske (s većinskim pravoslavnim stanovništvom), a šesnaest na području Federacije (s većinskim muslimanskim stanovništvom). U čak pedeset i šest općina katolici su činili manje od 1 % stanovništva: Bijeljina, Cazin, Zvornik, Gračanica, Velika Kladuša, Kalesija, Novi Grad, Bosanska Krupa, Hadžići, Pale Republika Srpska, Goražde, Bratunac, Bužim, Foča Republika Srpska, Srbac, Ključ, Mrkonjić-Grad, Ugljevik, Čelinac, Lopare, Donji Vakuf, Srebrenica, Nevesinje, Kladanj, Sokolac, Vlasenica, Milići, Sapna, Bileća, Rogatica, Višegrad, Novo Sarajevo Istok, Šipovo, Doboj Istok, Kneževo, Gacko, Rudo, Teočak, Bosanski Petrovac, Šekovići, Petrovo, Ribnik, Osmaci, Čajniče, Doboj Jug, Han-Pijesak, Ljubinje, Novo Goražde, Berkovići, Trnovo Republika Srpska, Kalinovik, Foča Federacija, Krupa na Uni, Trnovo Federacija, Jezero, Pale Federacija. Dvadeset i devet općina pripada Republici Srpskoj i u njima (osim Srebrenice) većinsko stanovništvo čine pravoslavni. Ostalih dvadeset sedam općina pripada Federaciji i u njima je većinsko muslimansko stanovništvo. U dvije općine nije bilo nijednog katolika 2013. godine: Petrovac i Kupres Republika Srpska.

U mnogim općinama došlo je do bitnog smanjenja broja katolika (Republika Srpska, središnja Bosna u kojoj je došlo do sukoba između muslimana/Armija BiH i katolik /HVO). Zanimljivo da se i u gradovima u kojima nije bilo sukoba HVO – Armija BiH (Gradačac, Lukavac, Maglaj, Olovo, Visoko, Zavidovići, Sarajevo, Tuzla, Živinice) smanjio broj katolika. Tako katolici, koji su i prije rata bili najmalobrojniji u gradskoj populaciji, sada su još malobrojniji. Postaje to izrazito prigradska i seoska populacija.

---

koga mislećega i dobronamjernoga vjernika trebalo smetati, a građanina zabrinuti praksa proglašavanja vjerskih blagdana za općinske, županijske i državne praznike. Nema ništa štetnije za vjeru i religiju od njezine zloporabe za hranjenje ili produbljivanje bilo koje vrste nesporazuma među ljudima i narodima, kazao je biskup sudar (http://direktno.hr/en/2014/dijaspora/57547/Hrvati-iz-Prozor-Rame-%C5 %BEele-zamijeniti-katoli%C4 %8Dki-dan-ukorist-zajedni%C4 %8Dkog.htm). Kako bi bilo dobro kada bi tako mislili i radili i ostali u Katoličkoj crkvi, Islamskoj zajednici, a posebno političko i crkveno vodstvo u Republici Srpskoj (Republika Srpska ima svoju slavu, policija, prosvjeta, također). Neprimjereno je da u jednoj državi u kojoj su crkva i država odvojene, država nameće slavu i onima koji rade u tim državnim institucijama a nisu pravoslavni (muslimanima, katolicima i sl.).

[30] Prije rata misu kod trapista (Marija Zvijezda kod Banje Luke) posjećivalo je oko tri tisuće vjernika, a 2007. svega 150. Već sedamnaest godina (do 2007.) nije zabilježeno nijedno krštenje već samo sahrane.

Prema popisu iz 2013. godine, *ateista* (27.853) i *agnostika* (10.816) bilo je ukupno 38.669 ili 1,09 %.[31] U Republici Srpskoj ateista (6.014) i agnostika (1.288) je bilo 7.302 (ili 0,59 %). Nije bitno drugačije stanje ni u Federaciji: ateista (21.508) i agnostika (9.425) je bilo 30.933 (ili 1,39 %). Ako se njima dodaju oni koji se nisu izjasnili, ili su ostali bez odgovora onda takvih ima 77.939 ili 2,20 % (u Republici Srpskoj 17.893 ili 1,46 %; u Federaciji 58.897 ili 2,65). Prema popisu iz 1991. godine ateista je bilo 5,73 % (2013. ih je manje za 4,94 %), oni koji ne pripadaju nijednoj konfesiji 0,02 %, neopredijeljenih 2,17 %. Ako se po popisu iz 1991. god. (a obavljen je samo nekoliko mjeseci nakon urušavanja socijalizma) 5,73 % stanovnika izjasnilo ateistima i 0,02 % onih koji nisu pripadali nijednoj konfesiji, a 2013. god. 1,09 % ima ateista i agnostika onda se čine čudnim „optužbe“, koje i danas slušamo od predstavnika sve tri konfesije, o „sustavnoj ateizaciji u socijalizmu“.

Od deset općina s najvećim brojem ateista i agnostika, osim Banje Luke, sve su u Federaciji. Riječ je o općinama sa univerzitetskim sjedištima i gradovima u kojima je koncentracija obrazovanijeg i socijalno sigurnijeg stanovništva, s koncentracijom intelektualnih i kulturnih djelatnika. Pokazuje to i sljedeća tabela:

Općina	Svega	ateisti	agnostici	Ukupno
Centar Sarajevo	55.181	3.175 (5,75 %)	1.560 (2,83 %)	4.735 (8,58 %)
Novo Sarajevo	64.814	3.195 (4,93 %)	1.431 (2,20 %)	4.626 (6,48 %)
Tuzla	110.979	3.029 (2,73 %)	1.214 (1,09 %)	4.243 (3,82 %)
Novi Gr. Sarajevo	118.553	2.483 (2,09 %)	1.098 (0,93 %)	3.581 (3,02 %)
Banja Luka	185.042	2.685 (1,45 %)	612 (0,33 %)	3.297 (1,78 %)
Mostar	105.707	1.670 (1,58 %)	742 (0,70 %)	2.412 (2,28 %)
Zenica	110.663	1.611 (1,45 %)	645 (0,58 %)	2.256 (2,04 %)
Bihać	56.261	650 (1,16 %)	315 (0,56 %)	965 (1,72 %)
St. Gr. Sarajevo	36.976	639 (1,73 %)	315 (0,85 %)	954 (2,58 %)
Ilidža	66.730	619 (0,93 %)	241 (0,36 %)	860 (1,29 %)

[31] Navodimo nekoliko zanimljivih podataka o broju ateista i agnostika u svijetu: Češka 55 %, Francuska 41 %, Švedska 39 %, Njemačka 36 %, Nizozemska 34 %, Belgija 34 %, Saudijska Arabija 5 %, Hrvatska 4 %.

S druge strane, u šest općina (četiri u Republici Srpskoj i dvije u Federaciji) niti jedan stanovnik se nije izjasnio kao ateista ili agnostik (Istočni Drvar, Mostar Istok, Kupres Republika Srpska, Krupa na Uni, Dobretići, Sapna), u Osmacima, Pelagićevu i Ljubinju po jedan ateista, te u Donjim Žabarima jedan agnostik. Riječ je o izrazito nerazvijenim općinama s dominantnim seoskim stanovništvom.

Zaključna razmatranja

Od posljednjeg popisa (1991.), Bosna i Hercegovina je izgubila 845.874 stanovnika. Najviše se, u odnosu na 1991. godinu, smanjio broj Srba (279.371), ostalih (217.071)[32], te Hrvata (216.072). Najmanje je smanjen broj Bošnjaka (– 133.360). Posebno treba izdvojiti gubitke pet općina koje su 2013. imale više od sto tisuća stanovnika (Banja Luka – 10.650; Novi Grad Sarajevo – 18.063; Tuzla – 20.639; Zenica – 34.854; Mostar – 20.921). Da je popis obavljen 2016. ta brojka bi zasigurno bila i veća, jer se od 2013. godine nastavio odliv (naročito mladih), a nastavljene su i unutarnje migracije k „svojima".

Nakon objave rezultata popisa iz 2013. (objavljeni tek u ljeto 2016. god.!) svi se pitamo što je s nekadašnjom „leopardovom kožom" koja je simbolički predstavljala multinacionalnu i multikonfesionalnu Bosnu i Hercegovinu.[33] Mit o multikulturalizmu, zajedništvu, „dobrom komšiluku", tri puta se u XX. stoljeću razbijao u paramparčad (I. i II. svjetski rat, rat 1991.–1995.). Je li multinacionalna i multikonfesionalna Bosna i Hercegovina postala prošlost? Je li ju zamijenila trodijelna nacionalna i konfesionalna homogenizacija? Je li popis iz 2013. godine rekvijem za multinacionalnu i multikonfesionalnu Bosnu i Hercegovinu?

Naime, u odnosu na 1991. godinu Bosna i Hercegovina postala je nacionalno i konfesionalno homogena: na svakom od tri područja živi gotovo neznatan broj „drugih": u Republici Srpskoj Bošnjaka/muslimana i Hrvata/katolika, a u Federaciji Srba/pravoslavnih. Recimo, u Republici Srpskoj je bilo 2,41 % Hrvata, 13,99 % Bošnjaka i 81,51 % Srba. U Federaciji je bilo 3,6 % Srba, 22,4 % Hrvata i 70,4 % Bošnjaka. Popis je nacionalne zajednice učinio svjesnim brojnosti svojih pripadnika i „odnosa snaga jednih naspram drugih"

[32] Među „ostale" spadaju Talijani, Slovenci, Česi, Poljaci, Židovi, Crnogorci, Makedonci, Romi, Albanci, Mađari, Nijemci, Slovaci, Rusini, Ukrajinci itd. Za neke od njih bili su u ratu organizirani konvoji izlaska iz ratnih područja u „matične" zemlje, a većina ih je individualno napustila Bosnu i Hercegovinu ne želeći sudjelovati u ratnim događanjima.

[33] „…danas u Bosni mješovitih sredina gotovo da i nema, onih u kojima se ne bi točno znalo tko je većina, tko manjina. Miješana je samo ona sredina gdje se Drugi ne osjeća kao nacionalna manjina. Brojevi i statistike nisu najvažniji" (Jergović, Miljenko, *Otac*, Beograd: „Rende" 2010: 79).

(Armstrong 2016). Bojati se da će u nacionalnim utrkama do izražaja doći „tamna strana nacionalizma“ (K. Armstrong) i njegova netolerancija prema manjinama. A svaki od tri naroda, na dva od tri nacionalno homogena područja, čini manjinu. Kako reče Karen Armstrong „čvrsto vezana i izolirana zajednica može razviti isključivost koja izopćava i bojkotira druge“ (Armstrong 2016: 114). Koji se narod najviše nacionalno homogenizirao? Ako je suditi po kriteriju življenja u nacionalno homogenim općinama Srbi su na prvom mjestu: 91,38 % ih je živjelo u takvim općinama. I po kriteriju življenja u općinama u kojima čine većinsko (relativno ili apsolutno) stanovništvo, Srbi su na prvom mjestu: 92,37 % ih je živjelo u takvim općinama. Na drugom mjestu po homogenizaciji su Bošnjaci: 79,79 % ih je živjelo u nacionalno homogenim općinama, a 83,99 % u općinama u kojima su predstavljali većinsko stanovništvo. Hrvati su, iako najmalobrojniji narod, najmanje homogenizirani: 57,04 % ih je živjelo u nacionalno homogenim općinama, a 68,07 % u općinama u kojima su bili većinsko stanovništvo. Najviše je Hrvata živjelo u binarnim općinama (46,08 %, Srbi 29,83, Bošnjaci 28,84 %), najviše ih je do 10 % u strukturi stanovništva neke općine (12,94 %, Srbi 5,69 %, Bošnjaci 1,72 %), kao i ispod 1 % (0,50, Srbi 0,33 i Bošnjaci 0,03 %).

Što je sa Sarajevom kao glavnim gradom Bosne i Hercegovine? Sarajevom o kojem je A. G. Matoš pisao: „Tri najglavnije europske povijesne struje, muhamedanstvo, katolicizam i bizantizam sastaju se tu u jednoj te istoj duši narodnoj, a da se ne dodiruju. Dodajte još Hebrejce, najčišću, najplemenitiju ‹Eškenazi›-pasminu, iz maurske Španije bačenu tiranijom raznih Torquemada i Himenesa, živ dokaz najveće vjerske tolerancije islamizma, pa onda doseljenike sa površnošću bečke ili peštanske ‹bijela kafa›-kulture, i šarenilo toga poluistočnjačkog grada sinut će nam u cijeloj njegovoj žarkosti persijskog ćilima“ (A. G. Matoš, *Iz Sarajeva*, „Hrvatsko pravo, Zagreb, 7. i 10. XI. 1908.). Često čujemo, osobito od Bošnjaka, kako je Sarajevo jedinstven grad (što nije točno) u kojem se, na bliskoj udaljenosti, nalaze džamija, katedrala, saborna crkva i sinagoga. Sarajevo danas, u biti, čini pet općina (Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo, Novi Grad i Ilidža). Godine 1991. imale su ukupno 429.672 stanovnika. Bošnjaka je bilo 211.840 (49,30 %), Srba 117.300 (27,29 %), Hrvata 31.173 (7,26 %). Godine 2013, Bošnjaka je bilo 280.577 (82,12 %), Srba 12.022 (3,52 %), Hrvata 16.634 (4,87 %). Konfesionalna struktura stanovnika Sarajeva izgledala je 1991. ovako: muslimana 205.065 (47,73 %), pravoslavnih 106.184 (24,71 %), katolika 31.440 (7,32 %). Situacija se bitno promijenila do 2013. godine. Od 342.254 stanovnika, muslimana je bilo 284.143 (83,02 %), pravoslavnih 12.221 (3,57 %), katolika 15.614 (4,56 %). Odumire, ako do 2016. godine nije i odumrla multikulturalnost Sarajeva.

Hoće li katedrala i saborna crkva ostati kao znak da su tu nekad živjeli katolici i pravoslavni, ili će možda doživjeti sudbinu nekadašnjeg hrama Evangeličke crkve koja je sada zgrada Akademije likovnih umjetnosti? Hoće li se obistiniti strahovi izneseni u već spominjanom zapisu A. G. Matoša iz 1908. godine u kojem je pisao: „Daj bože da grob Silvija Strahimira Kranjčevića ne bude posljednji veliki hrvatski grob u Sarajevu". Je li već kasno za optimizam koji Jürgen Moltmann iznese u predgovoru knjizi Alena Kristića „*Tiranija religijskog*" u kojem zapisa: „Sarajevo može postati europski uzor za višenacionalno i višereligijsko društvu. Sarajevo može postati znak uskrsnuća iz socijalnih i političkih ruševina. To je moja nada!" (Kristić 2014: 9)

Karakteristična je i općina Srebrenica (Republika Srpska), u kojoj je, prema haškoj presudi, počinjen zločin nad muslimanima. U toj općini muslimani su bili većina i 1991. godine, a i danas su, s time da ih je 1991. godine bilo 75,50 %, a 2013. godine 54,68 % u stanovništvu te općine. Ili, Rogatica (Republika Srpska) u kojoj su muslimani 1991. godine činili većinu od 59,36 %, prema popisu iz 2013. godine činili su svega 10,37 % stanovništva te općine. Sličan proces se odvijao i u Višegradu (Republika Srpska). Tamo su muslimani 1991. godine činili većinu od 63,09 %, a 2013. godine su činili 9,59 % stanovnika te općine. Muslimani su 1991. godine činili više od 50 % stanovništva i u općinama Zvornik, Bratunac, Foča, Vlasenica, ali to više nije tako.

Isto tako, Hrvati su 1991. godine činili relativnu većinu stanovnika Vareša (Federacija) – 42,30 %, a 2013. ih je u toj općini bilo 30,77 % (muslimani su postali većinom – 61,94 %, dok ih je 1991. godine bilo 29,63 %).

Samo u dvanaest općina veći je broj stanovnika bio 2013. godine nego 1991. godine. To su općine: Bijeljina, Laktaši, Pale Republika Srpska (u sve tri je većinsko srpsko stanovništvo), Cazin, Živinice, Vogošća (u sve tri je većinsko bošnjačko stanovništvo), Tomislavgrad, Široki Brijeg, Posušje, Čitluk, Grude, Neum (u svima je većinsko hrvatsko stanovništvo).

Literatura

Armstrong, Karen (2016) *Polja krvi*, Buybook, Sarajevo
Kristić, Alen (2014) *Tiranija religijskog*, RABIC, Sarajevo
Ramet, Sabrina (2005) *Balkanski Babilon*, Alineja, Zagreb